IL-KASTELL SANT'ANĠLU.

(*Jissokta ma' ta' qabel*)

IL-KNISJA T'ISFEL.

Fis-sena 1090 Ruġġier, Konti Normannu, mibgħut sgur mis-Sema, wara li rebaħ u keċċa minn Sqallija s-Seraċini, ġie u keċċiehom minn Malta wkoll. Ruġġier reġa' waqqaf is-Salib, u fetaħ il-Knejjes insara.

L-ewwel żewġ Knejjes li fetaħ, kienu dik tal-Katidral, u l-oħra tal-Kastell S. Anġlu, u t-tneja iddedikahom lil-Omm t'Alla. Il-Knisja ta' Sant-Anġlu għadha qawwija u sħiħa, u r-rħama bil-kliem latin, għan-naħħa tax-xellug, tati xhieda ta' dan. Din il-Kappella hija mħaffra fil-blat, u aktarx itwal milli wiesgħa, xi 40 pied ma' 25. Għandha altar maġġur, u żewġ altari mal-ġenb, qegħdin taħt qisu qaws, jew *Archisolio,* u l-qaddisin huma pinġuti *a fresco* u huma: tal-lemin: S. Anġlu, martri Karmnitan, Sant Onofrju, u St Antnin; tax-xellug: S. Blas, Sta. Barbra u Sant'Agata. Nistħajjel jien illi Sant-Anġlu u Sant-Agata ġew imqegħdin hemm mill-familja Nava, għax Protetturi ta' Licata, belt fi Sqallija, minn fejn huma imnisslin in-Nava; Santa Barbra billi hija l-padruna tal-Bumbardieri; u San Blas, għax, kif jidher b'idu poġġuta fuq xbejba, aktarx xbieha ta' xi tfajla tal-familja, li ħelisha mill-mard tal-grieżem.

Il-Gran Mastru De Redin fl-1659 żejjen din il-Kappella billi talla' l-faċċata ta' ġewwa, u ta' barra, u waqqaf pilastri ta' l-Ordni Korintju u qiegħed żewġ tavli bix-xbieha ta' S. Ġwann u S. Pawl. Li din il-Kappella hi mħaffra fil-blat, turi biċ-ċar, li hi iżjed qadima, minn żmien il-Konti Ruġġieru; u dan, biss għażilha bħala Parroċċa. Il-għaliex—jekk bħal ma jgħidu l-istoriċi, u aktarx hekk hu: il-Maltin mindu ġie San Pawl qatt ma bidlu r-reliġjon,—fejn kienu jisimgħu quddies, iqerru, jitqarbnu, jiżżewġu? Biex naqtgħu fil-qasir, dik il-Kappella, la ma hiex mibnija għaliha u fil-beraħ, turi biċ-ċar, li kienet il-lok tal-qima għal-insara maltin, fiż-żmien tal-persekuzzjoni.

Fis-sena 1409 insibu wkoll imsemmija din il-Kappella, billi r-reġina Bianca, qiegħdet bħala Kappillan tal-Kastell u l-Knisja tiegħu, lill-Kanonku Ruġġier Segona.

Fis-sena 1430 Guttiere de Nava, ha l-Kastell b'fewdu u l-familja tiegħu baqgħet iżżommu sa kemm ġie l-Ordni ta' San Ġwann.

Fis-sena 1530 il-Gżejjer tagħna, ġew mogħtija minn Karlu V lil-Ordni, u l-ewwel Gran Mastru, li kien Lisle-Adam, malli rifes fuq il-Gżira, għajnu marret fuq il-Kastell, u għażel għalih il-Palazz tan-Nava, mhux minngħajr ġlied ma' Alvarez, li kellu jċiedi għall-forza, u jħalli 'l Malta ħin bla waqt, u għal dejjem.

Il-Gran Mastru kabbar il-Palazz, u dawru bi ġnejna u bi btieħi, illi skond il-fdal li għadhom jidhru, ma kenux sbieħ bi ftit, il-għaliex sa bl-affreski u bil-mużajk kienu mżejna.

L-arma ta' l-Isle-Adam, li mwaħħla taħt tieqa tal-Palazz, li tħares ġol-ġnejna, għadha donna mnaqqxa l-bieraħ.

IL-KNISJA TA' FUQ.

Fi żmien dan il-Gran Mastru, ġiet imwaqqfa l-Knisja fil-quċċata *taċ-Ċittadella* u d-dedikata lil Sant'Anna, illi mħabba l-għamla tagħha jistħoqqilha li tkun magħrufa ftit aħjar.

Din il-Knisja hija ikbar minn dik t'isfel, u ta' għamla im-sejħa Sikulo-Normanna. Fiha kursija u navi waħda biss, fin-naħħa tal-lemin. Iżda l-ħlewwa tagħha hi, illi l-arkati, is-saqaf, il-kursija u n-navi, huma lkoll qegħdin jistrieħu u mirfuda fuq kolonna waħda biss, li qiegħda fin-nofs. Kieku Sansun ieħor kien ifettillu jheżżeż u jwaqqa' din il-kolonna, il-Knisja kollha tiġġarraf u ssir borġ ġebel. Din il-kolonna aktarx (kif jikteb Quintino) għadha mit-Tempju ta' Melitta.

L'Isle-Adam, Del Ponte, Del Monte u La Vallette wara mewthom, ġew midfuna hawn, u żmien il-G. M. La Cassière, ġew meħuda fil-Kannierja ta' San Ġwann. Iżda l-qalb ta' L'Isle-Adam, għadha midfuna fil-qabar ta' din il-Kappella, bħal ma tixhed ir-rħama, l-iskrizzjoni u l-Arma ta' dan il-Gran Mastru.

Ma' dwar din il-Knisja, hemm xi Armi, li huma tal-familja Nava; u oħrajn, jinsabu 'l hawn u 'l hemm ma' dwar il-Kastell. Kif tħalli l-mina, u tiġi għal l-ewwel pjan, tidher Arma, aktarx hija tal-Konti Ruġġieru, iżda ftit mikula biż-żmien.

IL-PALAZZ.

Il-Palazz li hu qiegħed fuq l-ogħla rampa ta' S. Anġlu, hu daż-żmien l-għamara tal-*King's Harbour Master*, u jħares lejn il-Punent, u minn ikun sejjer għall-belt, min-naħa ta' l-Isla, jil-

mħu sewwa. Dan il-Palazz mhux kbir wisq, iżda d-daħla (il-portiku) li għandu hu ta' għamla Sikulo-Normanna, u t-taraġ li fih huwa sabiħ tassew. Is-swali huma kbar u għolja, u fadal fihom xi tpinġija qadima, u armi tal-Kastellani. Fil-bitħa hemm fdal ta' affreski, ta' stukki, xogħol tal-bebbux, arabeski, niċeċ, arki u għejun.

EGħLUQ.

Fuq il-Kavalieri, jiġifieri s-sur li jsaltan fuq is-swar l-oħra tal-kastell, għadha tidher il-qampiena li sikwit nisimgħuha ċċempel fil-festi, u d-daqq tagħha, dejjem imlilna qalbna bil-ħlewwa. Din tfakkarna f'dawk iż-żminijiet meta bil-leħen tagħha kienet, twiddeb 'ill-Maltin, sabiex jingħalqu fi djarhom, jew jinħbew f'xi għerien, jew jinġabru fis ġewwa l-Kastell, imħabba d-dehra tal-Flotta ta' l-egħdewwa; jew inklelê, il-leħen tagħha kien ikun ta' hena, il-għaliex tħabbar ir-rebħa fuq xi xwieni ta' l-egħdewwa, jew xi Galjun wasal priġunier fil-port; jew imħabba fil-ħatra, fil-miġja u l-ingress ta' xi Gran Mastru ġdid....

In-naħħa li tħares lejn id-daħla tal-Port kif tispiċċa r-rampa l-wiesgħa, jinsab żuntier, fejn hemm miġbura l-għadam imbierek ta' dawk li xerrdu demmhom fl-Assedju l-Kbir (1565) u ta' dawk li mietu bil-pesta. Biċċa rħama bi ftit kliem iswed imnaqqxa fuqha bil-latin, u taparsi monument tal-ħaġra tal-franka, huwa s-sinjal waħdieni, illi dawk li ġew warajhom, u wirtu l-libertà u l-barka li ħallew, marru jwaqqfu biex lilna u lid-dinja jgħidu li wkoll f'Malta kellna l-Qalbenin li ma jistħux iħabbtuha ma' dawk ta' Maratona.

Il-Kastell Sant'Anġlu, imħabba fis-sehem ewlieni li kellu fl-Istorja, il-qawwa, il-kobor, il-ġmiel tiegħu, bħala magna tal-gwerra, huwa tassew il-għira ta' kullħadd, u jistħoqqlu mhux biss ikun il-glorja u l-foħrija tagħna, iżda l-ġieħ ta' kollha kemm hi d-Dinja ċivili.

Kan. G. M. Farrugia.

XERRDU

« IL-MALTI »

JEKK TĦOBBU T-TAGħLIM TA' LSIENKOM